

УДК: 332:631.1

О. В. Бутрим,

к. е. н., с. н. с., завідувач лабораторії економіки низьковуглецевого розвитку агросфери, Інститут агроекології і природокористування НААН

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ АГРОСФЕРИ

O. Butrym,

*Ph.D. of economic Sciences, Senior Researcher,
Supervisor of the Laboratory of Economics of Low Carbon Agrosphere Development
of Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS*

FINANCIAL-ECONOMIC TOOLS FOR LOW-CARBON DEVELOPMENT OF LAND USE IN THE CONTEXT OF BALANCED AGROSPHERE DEVELOPMENT

Існуючий спосіб виробництва рослинницької продукції на тлі скорочення обсягів впровадження системи землеохоронних заходів та їх фінансування, постійного зниження обсягів внесення органічної компоненти добрив, призводять до скорочення вмісту гумусу та надмірного виснаження агроресурсного потенціалу регіонів. Реалізація існуючого способу використання земель при виробництві товарної сільськогосподарської продукції потребує запровадження реформ у систему організаційно-економічних зв'язків між суб'єктами землекористування з метою запровадження низьковуглецевого сільськогосподарського землекористування (НВЗ), що є фактором відновлення і збереження агроресурсного потенціалу та збалансованого розвитку агросфери. Найбільш дієвими важелями фінансово-економічного спрямування є удосконалення нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення через доповнення існуючого підходу використанням коефіцієнту змін запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів на агроземлях. Оскільки нормативна грошова оцінка є вихідним пунктом функціонування всієї системи фінансово-економічних інструментів, які застосовуються до операцій із землею, її удосконалення відкриває шлях найбільш гнучким і оперативним змінам на шляху забезпечення збалансованого розвитку агросфери. Обґрунтуванню цих аспектів і присвячено публікацію.

Existing method of production of crop production against the background of reducing the volume of implementation of the system of land protection measures and their financing, the continuous reduction of the volumes of organic fertilizer application, lead to a decrease in the content of humus and excessive depletion of the agro-resource potential of the regions. Implementation of the existing method of land use in the production of commodity agricultural products requires the introduction of reforms in the system of organizational and economic links between land use entities in order to introduce low-carbon agricultural land use, which is a factor in the restoration and preservation of agro-resource potential and balanced development of the agrosphere. The most effective levers of the financial and economic direction are

improving the existing normative monetary valuation of agricultural land using of the approach by the coefficient of carbon stocks changes in the pools of mineral soils on agri-lands. Since the normative monetary assessment is the starting point for the functioning of the entire system of financial and economic instruments applicable to land transactions, its improvement opens the way for the most flexible and operational changes to ensure a balanced development of the agrosphere. The justification of these aspects is devoted the publication.

Ключові слова: внутрішній вуглецевий ринок, сектор землекористування, землі сільськогосподарського призначення, резервуар мінеральних ґрунтів, низьковуглецеве землекористування, фінансово-економічні інструменти.

Keywords: *internal carbon market, land use sector, agricultural land, pool of mineral soils, low carbon land-use, financial and economic instruments.*

Нарощування обсягів виробництва товарної сільськогосподарської продукції рослинницького профілю та підвищення рівнів рентабельності функціонування агропідприємств до останнього відбувається за рахунок недостатнього врахування вартості основного виробничого ресурсу – земель сільськогосподарського призначення. За умов такого підходу відбувається надмірне виснаження агроресурсного потенціалу, знижується вміст гумусу в ґрунтах та відбувається розширення деградованих площ. Цим пояснюється необхідність реформування організаційно-економічних зв'язків між суб'єктами агровиробництва у процесі землекористування з метою формування залежності прибутковості агровиробництва не лише від обсягів і якості сільськогосподарської продукції, а і від якісних характеристик сільськогосподарських земель, які формуються в результаті процесу агровиробничої діяльності. Найбільш ефективним рішенням цієї проблеми вбачається запровадження НВЗ через регулювання ключового компоненту всіх фінансово-економічних інструментів, які застосовуються у економічних операціях із землею – удосконалення підходу нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Запровадження НВЗ є актуальним аспектом згідно міжнародних зобов'язано України за вимогами Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (РКЗК ООН), Кіотського протоколу та Паризької угоди щодо запровадження низьковуглецевого економічного розвитку, що має на меті не лише упередження змін клімату, збереження прийнятного стану навколишнього природного середовища, а і забезпечення поступального економічного розвитку. Запровадження НВЗ ґрунтується на модифікованому принципі РКЗК ООН «забруднювач платить» до вигляду «користувач відшкодовує».

Аналіз останніх досліджень. Пошуку шляхів вирішення проблем збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та оптимального співвідношення земельних угідь на регіональному рівні присвячено широкий пласт досліджень. Так, напрямки теоретико-методологічного підґрунтя організації та прикладні аспекти забезпечення ефективності землекористування вивчалися Д.І. Бабміндрою, І.К. Бистряковим, П.Т. Саблуком, О.І. Фурдичком, George Woody, Vondracek Bruce, Scherr, S. J, S. Shames and R. Friedman та ін. Аспекти запровадження ринку сільськогосподарських земель вивчалися у роботах М.С. Богіра, Д.С. Добряка, Т.О. Євсюкова, А.Г. Мартина, А.Я. Сохничя, М.М. Федорова, Yong Jiang та ін. В роботі запропоновано розглянути проблему забезпечення збалансованого розвитку агросфери під іншим кутом – шляхом запровадження низьковуглецевого сільськогосподарського землекористування (НВЗ), що потребує удосконалення ключового вузла функціонування системи фінансово-економічних інструментів – нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Мета роботи – запропонувати удосконалення нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що є ключовим вузлом функціонування системи фінансово-економічних інструментів операцій із землею для мети забезпечення збалансованого розвитку агросфери через запровадження НВЗ.

Виклад основних результатів. Динаміка виробничо-економічних відносин, що існує зараз в Україні та екологічні запити суспільства призводить до змін як в усвідомленні властивостей земельних ресурсів, так і їх характеристик, що спричинює розвиток не лише організації процесів землекористування, а і принципів їх ієрархії та взаємодії між суб'єктами господарювання у процесі землекористування. Стан агроресурсного потенціалу зумовлює тотожність рангу принципів відновлення і збереження родючості сільськогосподарських ґрунтів на тлі необхідності забезпечення прийнятних показників рентабельності агровиробничої діяльності. Це можливо при фінансово-економічній відповідальності землекористувача за рівень якісних характеристик земельних ресурсів, які з'являються в результаті їх використання. До останнього часу вартість агроресурсного потенціалу не в повній мірі враховувалась у процесі виробництва рослинницької товарної продукції, що дозволяло нарощувати прибутки за рахунок виснаження родючості земель. Розв'язання цієї проблеми вбачається можливим шляхом запровадження низьковуглецевого

землекористування (НВЗ), що сприяє підвищенню капіталізації земельних ресурсів через продаж набутих вуглецевих одиниць. Такий підхід засновується на модифікації ключового принципу РКЗК ООН «забруднювач платить» який було запропоновано Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 1972 р., до вигляду «користувач відшкодовує», тобто відшкодовувати збитки землі (забезпечувати фінансування реалізації землеохоронних заходів) повинен той, хто їх задав. Аналізу розвитку фінансово-економічного інструментарію забезпечення НВЗ в контексті забезпечення збалансованого розвитку агросфери і присвячено дану роботу.

Особливість НВЗ розкривається через тотожність підходів щодо їх забезпечення з підходами і прийомами досягнення збалансованого способу використання земель сільськогосподарського призначення. Оскільки НВЗ спрямовано на збереження безвід'ємного балансу вуглецю в резервуарі мінеральних ґрунтів агроугідь, то підсумковим впливом запровадження такого способу використання земель є відновлення і збереження запасів гумусу, що є фактором охорони родючості земель, а відтак – агресурсного потенціалу. Отже, запровадження на практиці системи заходів НВЗ одночасно являється системою вже відомих землеохоронних заходів, які сприяють досягненню прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Таким чином, всі фінансово-економічні інструменти і важелі, вплив яких спрямовується на запровадження НВЗ одночасно являються фінансово-економічними впливами, що орієнтовані на досягнення збалансованого розвитку агросфери. Система всіх фінансово-економічних інструментів і важелів носить двосторонній характер впливу на систему взаємозв'язків між суб'єктами агровиробничої діяльності у процесі землекористування: як спонукального, так і стимулюючого спрямування, з переважанням у кожному з випадків, одного з аспектів. Перш за все, слід зупинитись на вирішальному впливі державних органів на результативність процесу землекористування. Держава, через удосконалення законодавчо-нормативного поля формує систему «правил взаємодії» між суб'єктами господарювання, забезпечує контроль результативності землекористування, моніторинг та консалтингово-інформаційну підтримку процесу.

До останнього часу результативність процесу використання земель сільськогосподарського призначення демонструє негативні тенденції відносно характеристик фінансово-економічного і матеріально-ресурсного забезпечення, що, природньо, негативним чином впливає на параметри як просторово-організаційної структури угідь, так і на показники якісних параметрів їх стану, рис.1. Так обсяги витрат на впровадження землеохоронних заходів та спорудження протиерозійних гідротехнічних споруд демонструють скорочення, що призводить до зменшення їх запровадження у фізичному вимірі. Зокрема, якщо частка обсягів фінансування реалізації заходів з охорони ґрунтів, підземних і поверхневих вод дотепер з 2005 р. у загальній структурі витрат скоротилась на 17%, то реалізацію решти заходів майже припинено, рис 1, частина (а). Натомість обсяги продукції рослинництва за період з 2000 року зросли майже вдвічі на тлі скорочення площ перелогів майже на 45 % та багаторічних насаджень більш як на 4 %, рис. 1, частина (б).

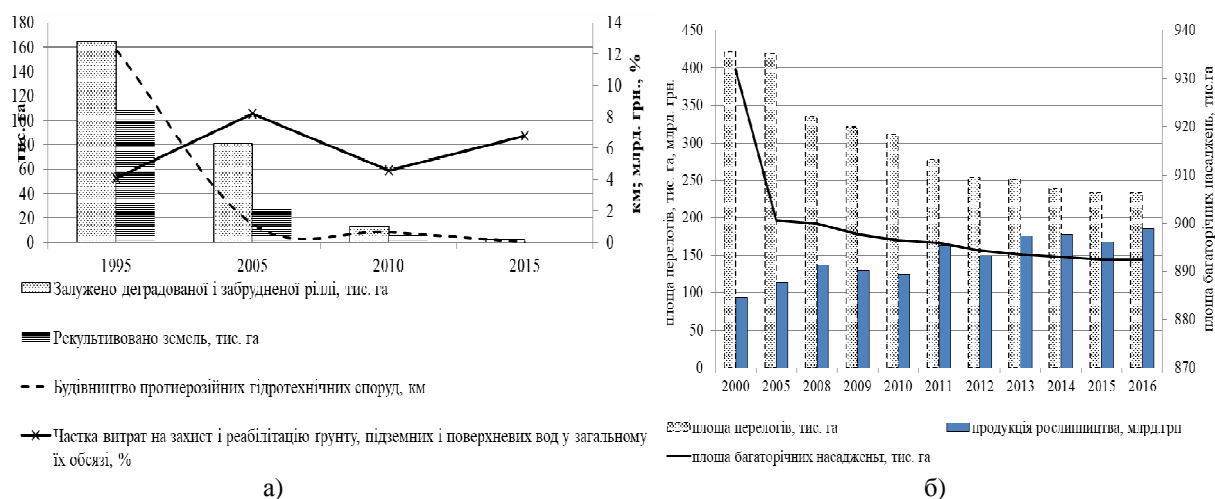

Рис. 1 Динаміка здійснення заходів з охорони земель за роками і частка обсягів витрат на охорону ґрунтів, підземних і поверхневих вод у загальному їх обсязі (а) та структури категорій сільськогосподарського землекористування і обсягів продукції рослинництва (б)
Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Якщо додатково ще звернути увагу на скорочення обсягів внесення органічної компоненти добрив, яка до останнього часу скоротилась з 1990-х років майже в 30 разів і продовжує демонструвати постійний спад, то стають зрозумілими причини кризового стану з рівнем агроекологічної безпеки та динаміки поширення площ деградованих ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

Наведена на рис. 1 інформація свідчить про факт нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва за рахунок надмірної експлуатації земельних ресурсів, виснаження агресурсного потенціалу, недостатнього рівня врахування їх вартості. Зміни форм господарювання і власності на землю, що стали основним змістом перетворень в аграрному секторі України в останні роки, на жаль, негативно

позначилися на родючості ґрунтів. Вони втратили значну частину гумусу, найродючіші у світі чорноземи перетворились у ґрунти із середнім рівнем родючості й продовжують погіршуватись. Співставлення гумусованості ґрунтів за часів Докучаєва (1882 р.) з сучасним станом свідчить, що відносні втрати гумусу за цей, майже 120-річний період, досягли 22 % в Лісостеповій, 19,5 – в Степовій і біля 19 % - у Поліській зонах України [1, с. 14].

Таким чином, скорочення обсягів впровадження землеохоронних заходів пояснюється не лише недосконалістю нормативно-законодавчого підґрунтя з конкретними планами, переліками заходів та вказуванням відповідальних за їх виконання посадовців, а і що є більш важливим – недостатнім рівнем фінансово-економічного забезпечення цієї діяльності. До останнього часу в Україні прийнято лише «Концепцію державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [2], якою декларується необхідність прийняття «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» та прийнято ряд програмних документів¹. Але прийняті документи не можуть надати бажаних еколого-економічних зрушень якісного характеру без наявності фінансово-економічної підтримки їх реалізації.

Найбільш ефективним у цьому напрямку вбачається запровадження реформ земельних відносин між суб'єктами господарювання. Одним із завдань цих змін має стати формування фінансово-економічної залежності обсягів прибутків агропідприємств не лише від обсягів збору врожаїв, а і від якісного стану продукції та ґрунтового покриву, якого набувають землі сільськогосподарського призначення в результаті впровадження агропромислової діяльності.

Ключовою ланкою у ланцюгу виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції є фінансово-економічні важелі, що формуються і одночасно визначають цінні параметри та дозволяють враховувати широкий спектр факторів всіх задіяних ресурсів, у тому числі, і земельних. При цьому, відправним пунктом є встановлення ринкової вартості земельних ділянок, які є похідними від нормативної грошової оцінки земельної ділянки [3], яка згідно закону України про оцінку земель [4], є капіталізованим рентним доходом із земельної ділянки, засновується на результатах статистичних спостережень щодо врожайності за областями та визначає обсяги подальших податкових та орендних виплат. Якщо з метою запровадження НВЗ, внести зміни у підхід нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення через доповнення запропонованої формули врахуванням коефіцієнту змін запасів вуглецю з метою підвищення точності результату, то це дозволяє гнучко враховувати важливі деталі використання земель та відкриває шлях для оцінки міри впливу від впровадження землеохоронних заходів. Отже, шляхом удосконалення методу нормативної грошової оцінки можливо стимулювати збільшення запасів вуглецю на сільськогосподарських землях.

Запропонований підхід носить індикативний характер щодо залучення фінансово-економічних стимулів досягнення низьковуглецевого землекористування через надання об'єктивної інформації про якісний стан земель. Врахування таких характеристик надає можливість стимулювання забезпечення збалансованого розвитку агросфери через ціну ділянки, шляхом врахування зазначених підходів при розробці програм регіонального пріоритетного розвитку чи галузевих програм. Також будуть створено стимули щодо підвищення прозорості та об'єктивності прийняття управлінських рішень при розподілі коштів на фінансування землеохоронних та екологічних заходів. Крім того, це є ключ до формування таких умов ведення господарства, за яких буде економічно вигідним низьковуглецевий спосіб використання земель, коли економічні вигоди (прибутки) стають залежними від їх якісних характеристик.

Зазначене доповнення врахування коефіцієнта, що враховує вплив зміни запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення господарства чи території будь-якого таксономічного рангу здійснює спонукальний вплив щодо забезпечення впровадження землеохоронних заходів, адже землевласники чи землекористувачі зацікавлені у збільшенні рівня цін земельних ділянок, вихідною (першопочатковою) позицією для встановлення якої є нормативна грошова оцінка. Всі ринкові операції з обігу земельних ділянок та всі стягнення чи виплати, які пов'язані з оборотом та використанням земельних ділянок сільськогосподарського призначення опираються спершу на нормативну грошову оцінку, від якої вже можуть розраховуватись чи встановлюватись інші параметри. Тому удосконалення методу розрахунків через врахування характеристик якісного стану ґрунтового покриву на цих ділянках є найбільш ефективним шляхом забезпечення збалансованого розвитку агросфери.

Для забезпечення зростання цін на землю у регіоні і, відповідно, зростання прибутків селян, необхідно підвищити їх якість, адже збільшення запасів вуглецю означає збільшення запасів гумусу, що можливо шляхом реалізації комплексу заходів з охорони земель. Це потребує, наряду з дотриманням науково обґрунтованих норм агротехнологічного режиму, ще і розширення площ екологічностабілізуючих угідь, таких як лісові землі, водно-болотні угіддя, багаторічні насадження тощо. Таким чином, буде закладено стимули і для відновлення агроресурсного потенціалу, і для забезпечення прийнятної рівня екологічної безпеки регіонів, а отже і для збалансованого розвитку агросфери. Одночасно з цим, підвищенню запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення сприятиме і зниження рівня антропогенного навантаження на екосистему регіону у разі

¹ Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України: <http://minagro.gov.ua/apk>

збалансованого використання площ і під іншими категоріями землекористування (перш з підвищеними рівнями антропогенного тиску – кар'єри чи шахти). Отже, за умов використання зазначеного удосконалення створюються передумови для стимулювання вчасної реалізації комплексу заходів з рекультивациі на техногенно порушених землях.

Дієвість запропонованого удосконалення обґрунтовується тим фактом, що нормативна грошова оцінка лежить в основі функціонування всіх фінансово-економічних інструментів ринкового характеру, що можуть бути застосовні до економічних операцій із земельними ділянками та є базою оподаткування як у випадках плати за землю, так і для стягнення єдиного податку. Обсяги плати за земельні ділянки (земельний податок, орендна плата за землю державної та комунальної власності) і розмір єдиного податку для сільськогосподарських підприємств напряму визначаються розміром нормативної грошової оцінки земельної ділянки, та підлягають щорічній індексації. Отже, через ключовий вузол ціни земельної ділянки, запровадження НВЗ легко імплементується зі всіма фінансово-економічними інструментами ринкового характеру, що можуть бути застосовані у операціях із землею. Ціна земельної ділянки відіграє центральну, рушійну роль (прямо чи опосередковано) у системі фінансово-ресурсних потоків сільськогосподарського землекористування через систему фінансово-економічних інструментів:

- фінансово-економічні інструменти, спрямовані на операції зі зміни власності земельної ділянки сільськогосподарського призначення – інструментів купівлі-продажу земельної ділянки; міна; вільний економічний обіг сільськогосподарських земель – етап експертної оцінки вартості земельної ділянки здійснюється після заяви чи клопотання перед державним органом. Після розгляду державним органом документу, що ініціює процес зміни власника, заявка передається до земельного органу, який організовує проведення процесу експертної оцінки;

- група фінансово-економічних інструментів рентно-іпотечного характеру – при реалізації інструментів іпотеки, кредитна установа після вивчення заявки потенційного іпотекодавця (позичальника) та всього необхідного пакету документів, проводить оцінку вартості земельної ділянки, яка пропонується під заставу, що буде підставою для прийняття наступного рішення про видачу необхідної суми чи відмови;

- орендні інструменти передбачають при укладанні договорів оренди, проведення оцінювання земельної ділянки, яка передається в оренду, що окремо обговорюється у договорі оренди.

Функціонування всієї системи фінансово-економічних інструментів передбачає здійснення виплат, оплати судово-адміністративних послуг. Крім того, нормативна грошова оцінка земель є базою оподаткування як у випадках плати за землю, так і для стягнення єдиного податку. Обсяги плати за земельні ділянки (земельний податок та орендна плата за землю державної та комунальної власності) та розмір єдиного податку для сільськогосподарських підприємств напряму визначаються розміром нормативної грошової оцінки земельної ділянки, та підлягають щорічній індексації. Відрахування до бюджетів різних рівнів забезпечує видаткові виплати, у тому числі і на програми та заходи системи НВЗ, що мають на меті відтворення та збереження агресурсного потенціалу та досягнення збалансованого розвитку агросфери. Отже, відбувається активізація фінансово-ресурсних потоків.

Фактором, що посилює актуальність запропонованих підходів являється адміністративна реформа в державі, за якою передбачено посилення ролі місцевих громад і їх бюджетів. Викладений підхід щодо запровадження фінансово-економічної основи забезпечення НВЗ сприятиме збільшенню фінансових ресурсів на рівні місцевих громад, що сприятиме забезпеченню прийнятного рівня агроекологічної безпеки регіонів та забезпеченню збалансованого розвитку агросфери.

Висновки.

Реалізація існуючого способу використання земель при виробництві товарної сільськогосподарської продукції потребує запровадження реформ у систему організаційно-економічних зв'язків між суб'єктами землекористування з метою запровадження НВЗ, що є фактором відновлення і збереження агресурсного потенціалу та збалансованого розвитку агросфери. Найбільш дієвими важелями фінансово-економічного спрямування є удосконалення нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення через доповнення існуючого підходу використанням коефіцієнту змін запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів на агроземлях. Оскільки нормативна грошова оцінка є вихідним пунктом функціонування всієї системи фінансово-економічних інструментів, які застосовуються до операцій із землею, її удосконалення відкриває шлях найбільш гнучким і оперативним змінам на шляху забезпечення збалансованого розвитку агросфери. Потребує подальшого вивчення система нормування запровадження коефіцієнту змін запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів на агроземлях, що запропоновано долучити у розрахунок нормативної грошової оцінки. Крім того, необхідним є розвиток ряду аспектів стосовно організації процесу інвентаризації змін запасів вуглецю в агроземлях, їх фіксації та консалтингово-інформаційного забезпечення цих робіт.

Список використаних джерел.

1. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. – К.: ТОВ «ВИК-ПРИНТ», 2010. – 111 с.
2. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р.

[Електронний ресурс]: Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248907971?=&print>

3. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 831 [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п>.

4. Про оцінку земель: Закон України від 28.06.2015 № 1378 – 15 [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної ради України. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

References.

1. *Natsional'na dopovid' pro stan rodyuchosti gruntiv Ukrayiny* [National report on soil fertility in Ukraine], TOV «VYK-PRYNT», 2010, Kyiv, Ukraine, p. 111.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of the State Target Program for the Development of the Agrarian Sector of the Economy for the Period till 2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248907971?=&print>

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Methodology of normative monetary valuation of agricultural land", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п>.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On land valuation", available at: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2018 р.